

називають. Для того коси тини сут в червоном полі/Обляно кровю врагов громами сваволі» [1]. Так в основі емблеми тут лежить візуальна метафора. Емблема постає завдяки несподіваному поєднанню асоціацій та витвореного внаслідок цього «розумового образу», в якому поняття набували вигляду ілюзорної конкретності.

Отже, постичний цикл віршів на клейноди роду Желіборських засвідчує яскраво виражений аристократичний характер поезії: витворення ідеалу шляхетності, певного кодексу шляхтича. Факт наявності вірша на власний герб є формою визнання заслуг і чеснот лицаря, сам же герб слугує розпізнавальним знаком особи, формою соціального визнання і, відповідно, легалізацією шляхетського походження.

Жанр геральдичної поезії, що виконувала у видавничій справі функцію прикнайного реквізиту, має синтетичний характер: гербові вірші є емблематичними за формою і панегиричними за змістом. Символи як такі виростають з образу, проявляються та діють в знакові й формі, містять архетипний компонент, актуалізують певні концепти, взаємодіють з метафорами і постають невід'ємною частиною свідомості.

Література:

1. Геральдичні вірші // Українська поезія. Середина XVII ст. / Упоряд. В. І. Кречетень, М. М. Сулима. – К. : Наукова думка, 1992. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/ukrpoetry/anto51.htm>
2. Колосова В. Функції віршів в українських стародруках кінця XVI – початку XVII ст. / В. Колосова // Українське літературне бароко. – К. : Наукова думка, 1987. – С. 144–155.
3. Niesiecki Kasper Herbarz polski Kaspra Niesieckiego S. J. powiększony dodatkami późniejszych autorów, rękopismów, dowodów urzędowych. – T. 4–10. – Lipsk : Wydanie Jana Nep. Bobrowicza, 1839–1845. – [Źródło elektroniczne]. – Tryb dostępu: http://www.polinow.pl/rod_kobylińskich-herb_prus_2.

УДК 821.161.2«18-19»

В. М. Назарець,

ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука», м. Рівне

РІЗНОВИДИ ВНУТРІШНЬОТЕКСТОВИХ АДРЕСАТІВ В АДРЕСОВАНІЙ ЛІРИЦІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

У статті розглядаються теоретичні аспекти визначення статусу внутрішньотекстового адресата поетичних текстів. Проблема досліджується на матеріалі адресованої лірики Лесі Українки. Виокремлюються типи внутрішньотекстового адресата за ознакою його формально-предметної вираженості та за ознакою його персоналізованості.

Адресована лірика розглядається як метажанрове утворення, яке вбирає до себе поетичні жанри з підкресленою адресною настановою (послання, присвята, віршований лист), інакше кажучи – жанри, в яких предметом зображення виступає комунікація із внутрішньотекстовим адресатом.

Ключові слова: адресація, адресована лірика, внутрішньотекстовий адресат, комунікативна організація твору, формально-предметна вираженість адресата, персоналізований адресат, узагальнений адресат, умовний адресат.

VARIETIES OF INTERTEXTUAL ADDRESSEES IN ADDRESSED LIRICS OF LESYA UKRAINKA

The theoretical aspects of the addressee of the poetical works inside text status is considered in the article. The problem is investigated on the material of the Lesya Ukrainka's addressed lyrics. The types of the inside text addressee are selected in accordance with the sign of its formal subject expression and the sign of its personalisation.

Addressed lyrics is considered as metagenre formation, which absorbs poetic genres with underlined addressed instruction (letter / message, dedication, poetic letter), in other words – there are genres where the subject of image is communication with the insidetext addressee.

Keywords: addressing, addressed lyrics, inside text addressee, work's communicative organization, addressee's formal subject expression, personalized addressee, generalized addressee, nominal addressee.

РАЗНОВИДНОСТИ ВНУТРИТЕКСТОВЫХ АДРЕСАТОВ В АДРЕСОВАННОЙ ЛИРИКЕ ЛЕСИ УКРАИНКИ

В статье рассматриваются теоретические аспекты определения статуса внутритекстового адресата поэтических текстов. Проблема исследуется на материале адресованной лирики Леси Украинки. Выделяются типы внутритекстовых адресатов по признаку его формально-предметной выраженности и по признаку его персонализации.

Адресованная лирика рассматривается как сверхжанровое образование, которое включает в себя поэтические жанры с подчеркнутой адресной установкой (послание, посвящение, стихотворное письмо), иначе говоря – жанры, в которых предметом изображения выступает коммуникация с внутритекстовым адресатом.

Ключевые слова: адресация, адресована лирика, внутритекстовый адресат, коммуникативная организация произведения, формально-предметная выраженность адресата, персонализированный адресат, обобщенный адресат, условный адресат.

Постановка наукової проблеми. Серед недостатньо досліджених питань поезики ліричного твору важливе місце посідає проблема ліричного адресата, його художньої природи, специфіки комунікативної організації, побудови його типології. В літературознавчих дослідженнях останнього часу поряд із традиційним адресатом, співвіднесеним з образом читача (тобто зовнішньотекстового адресата), виокремлюється й постає так званого внутрішньотекстового, тобто зазначеного авторським зверненням у самому тексті, адресата. Цей тип адресата найбільш характерний для ліричних творів і, зокрема метажанрового утворення адресованої лірики, яка вбирає до себе три поетичні жанри – послання, віршований лист і присвяту. Специфічною жанровою ознакою творів адресованої лірики є те, що у ній моделюється ситуація звернення суб'єкта поетичного мовлення до особи внутрішньотекстово означеного адресата. І хоча в теоретичних працях останніх років (І. Ковтунової, Л. Кіхней, Є. Дмитрієва, С. Артьомової, Т. Круглової, І. Безкровної, М. Венгринюк) й були зроблені перші спроби класифікувати типи внутрішньотекстового адресата, в цілому ж доводиться констатувати, що проблема адресата ліричного твору, розробки теоретичних передумов для створення його типології вирішена у сучасних літературознавчих дослідженнях усе ще не достатньо чітко і аргументовано.

Мета даної розвідки полягає у тому, щоб дослідити специфіку художнього вияву образу внутрішньотекстового адресата в адресованій ліриці Лесі Українки. Об'єктом аналізу є двадцять шість поетичних текстів Лесі Українки, що належать до адресованої лірики.

Виклад основного матеріалу. Узагальнюючи класифікацію типів комунікативної організації ліричного твору, можна зробити висновок про подвійну семантичну природу реалізації принципу адресованості в поетичному тексті. З одного боку, кожен художній текст (прозовий, драматургічний чи поетичний) є принципово адресованим, оскільки створюється автором з розрахунку на потенційне його читачське сприйняття. Більш того, в даному теоретичному контексті дослідники говорять про специфічний образ читача, який у процесі творчості виникає в уяві автора як певна, бажана для нього світоглядно-естетична перспектива, з точки зору якої потенційно сприймається його твір. Цей читачський образ існує не лише у вигляді своєрідного уявного співрозмовника автора, він також може знаходити своє втілення і в тексті самого твору, в епізодичних, адресованих до нього авторських зверненнях або у формі змалювання образів персонажів, світосприймання яких до певної міри моделює прийнятну для автора точку зору. Комунікативна організація такого твору набуває ознак специфічної ідейно-стетичної програми авторського впливу на адресата-читача. Але в цілому в даному випадку ми маємо модель комунікації, у якій адресованість спрямована зовні, поза межі твору: «В ліриці комунікативна модель тексту виглядає наступним чином. Автор створює ліричний твір з характерними рисами поезиї, адресуючи його певному ідеальному у його уяві читачу – абстрагованому читачу. Автор, ліричний твір і абстрагований читач утворюють авторсько-читачську комунікацію» [3, с. 6]. Даний тип комунікативної організації твору ще називають зовнішнім або зовнішньотекстовим, оскільки фактор адресації тут хоча й присутній, але не може служити предметом специфічної авторської рефлексії, точніше предметом художнього зображення, а поодинокі його образні вияви (у формі реалізованих у тексті окличних або запитальних словесно-синтаксичних конструкцій) використовуються як риторичні прийоми, пов'язані із потребою актуалізації додаткової уваги читача до тих або інших висловлюваних автором думок, ідейних аргументів, емоційно-ціннісних переживань. З іншого боку, поряд із цим, зовнішньотекстовим (авторсько-читачським) типом комунікації, в поетичних текстах може бути представлений й принципово інший за своєю семантикою тип, так би мовити – внутрішньотекстовий, у якому адресація виступає не як риторичний прийом, а як специфічний предмет зображення, як певна комунікативно-семантична стратегія, що підпорядковує собі усі структурні елементи художньої організації твору: «безумовно, сам по собі прийом звернення в поезії використовується достатньо широко, однак у поєднанні з певним комплексом інших ознак звернення може набувати особливої функції у тому випадку, коли воно обумовлене наявністю конкретного адресата. Наявність реального кореспондента або співрозмовника передбачає не лише форму початкового звернення у посланні, але й особливе «ти» його змісту, особливу роль авторського «я» в художній структурі тексту, інтонаційно-стильову манеру вірша. Звернення до конкретного адресата з метою спілкування з ним є основним смисловим структуроутворюючим принципом «листа у віршах» [1, с. 17].

В даному типі комунікативна структура твору суттєво ускладнюється і набуває ознак свого роду подвійної адресації, оскільки крім зовнішньотекстового адресата (читача) тут з'являється ще й внутрішньотекстовий адресат (особа, до якої безпосередньо звертається автор, спрямовуючи на її адресу зміст свого послання): «Розрізняються адресат висловлювання, до якого спрямоване повідомлення у цілому, і адресат, який входить у внутрішню структуру повідомлення. Їх можна назвати зовнішнім і внутрішнім адресатом. Читач – це зовнішній адресат, на якого розраховано висловлювання автора – поетичний твір, текст. Внутрішні адресати – ті, до кого звертається поет. Це може бути товариш, кохана, природна стихія, речі – усе, що існує в цьому світі. Це може бути і один із зовнішніх адресатів, наприклад читач у ролі узагальненого або невизначеного адресата. В цих випадках зовнішній адресат вводиться в структуру повідомлення і стає внутрішнім адресатом» [2, с. 20].

Наявність внутрішньотекстового адресата, особи, якій спрямовує зміст свого звернення автор, – це головна умова текстів адресованої лірики. Адресат виступає надзвичайно важливим семантичним компонентом комунікативної організації адресованого ліричного тексту, оскільки саме він, його морально-психологічні особливості, його суспільний, професійний статус, характер стосунків із автором зрештою й зумовлюють той або інший зміст та тип спрямованості адресації.

В сучасному літературознавстві, зокрема в дослідженнях, присвячених адресованій ліриці, найчастіше використовуються два типи класифікацій внутрішньотекстового адресата: 1) за ознакою його формально-предметної вираженості; 2) за ознакою його персоналізованості.

1. Формально-предметна вираженість адресата. В даному типі класифікації можливі три модифікації.

1) Адресат формально виражений, але не конкретизований. Формальна вираженість адресата означатиме, що в поетичному тексті він виявлений граматично, у формі прямого («ти», «ви») або опосередкованого («він», «вони», різноманітні типи лексичних та метафоричних номінацій) звернення, але при цьому автор не конкретизує його образ, не надає йому рис образно-предметної деталізації.

2) Адресат формально виражений і конкретизований. Крім наявних у тексті граматичних або лексичних форм звернення, автор ще й додатково конкретизує образ свого адресата. Подібна конкретизація може стосуватися певних морально-етичних, психологічних рис адресата, його світоглядних настанов, біографічних обставин життя, його портретної зовнішності, інтер'єрного оточення і т.п. (Леся Українка «Веснянка (Сестрі Ользі)»):

*Як дрібній дощі
Заслонять нам світ навесні,
Як нам молодощі
Пов'ються у хмари сумні, –
Не тратьмо надії
В літа молодії!
Весняного ранку
Співаймо, сестрице, веснянку!
На літо зелене
Поїду я геть в чужий край,
Згадай же про мене,
Як підеш по квіти у гай.
Спогадуй, Олесю,
Сестру свою Лесю!
Весняного ранку
Даю тобі сюю веснянку!* [4, с. 114].

3) Адресат виражений позатекстово. Тут можливі дві модифікації. В першій адресат названий лише позатекстово, тобто – в рамкових, зовнішньотекстових семантичних елементах структурної організації твору (заголовок, присвята, епіграф), тоді як в тексті самого твору він може і не згадуватись («Сім струн» – з посвятою «дядькові Михайлові», «Сльози-перли» – з

посвятою «Іванові Франкові», «Сон» – з посвятою «Александрі С-вій», «Подорож до моря» – з посвятою «сім'ї Михайла М. Комарова», «Кримські спогади» – з посвятою «братові Михайлові», «Вечірня година» – з адресацією «коханій мамі»).

В другій модифікації, яка зустрічається частіше, адресат зазначається і позатекстово (як правило у заголовку), і у самому тексті, де його образ отримує ознаки як формальної, так і предметної вираженості: «До мого фортепіано», «На роковини Шевченка», «До товаришів», «Товарищі на спомин», «Братові й сестрі на спомин» та ін.

2. Вираженість адресата за ознакою його персоналізованості. За ознакою персоналізованості виділяють три типи адресатів: 1) персоналізований адресат; 2) узагальнений адресат; 3) умовний адресат. Кожен з цих трьох виділених типів адресатів має й свої різновиди.

1. Персоналізований адресат. Персоналізований адресат – це реальна, біографічна особа, якій присвячений адресований поетичний текст. В проаналізованому нами поетичному масиві адресованих текстів Лесі Українки було виявлено такі різновиди персоналізованого адресата: члени родини («Вечірня година. Коханій мамі», «Веснянка. Сестрі Ользі», «Братові й сестрі на спомин»), знайомий / знайома (Товарищі на спомин», «До товариша», «Жіночий портрет»), поет («На роковини Шевченка», «Уривки з листа»), дитина (Колискова):

*Ти знаєш, сестро, як блакитна нічка
бентежить серце, думку порива?
«Не спи, не спи!» – говорить ясний місяць, –
бо як заснеш, я промінь наведу,
немов стрілу, і встрілю в сонне око...*

*.../
Чи знаєш, брате, як лагідна зірка
говорить: «Погаси робочу лампу,
покинь книжки, забудь свою роботу,
поглянь на мене і згадай ті зорі,
що десь далеко, там, у парі сяють,
я завжди в них дивлюсь, мов у свічада,
в таку блакитну нічку, як оця» [4, с. 240].*

2. Узагальнений адресат. Узагальнений адресат – це індивідуально неконкретизований адресат, який представлений певною масовою аудиторією. В адресованій ліриці Лесі Українки узагальнений адресат представлений такими поетичними текстами, як-от: «Ворогам. Уривок» і «До товаришів».

3. Умовний адресат. Умовний адресат – це адресат, який співвідноситься не з людською постаттю (в її конкретно-індивідуальній чи узагальненій іпостасі), а з певними образами людської уяви, яким надається більш або менш персоніфікована форма. В адресованих текстах Лесі Українки наявні такі різновиди умовного адресата: емоційно-психологічні процеси та морально-етичні переконання («Га», «До натури», «Мріє. Не зрадь! Я так довго до тебе тужила...»), музичні інструменти, пісні («До мого фортепіано», «Грай, моя пісне!...»), «На вічну пам'ять листочкові, спаленому приятельською рукою в непевні часи»), літературні поняття («Слово, чому ти не твердя кричи...»), «На столітній ювілей української літератури»), місцевість («Кримські спогади»), міфологічні об'єкти та явища («До музи»).

Висновки і перспективи подальшого дослідження. Отже, значну частину поетичного доробку Лесі Українки становить адресована лірика, тобто поетичні тексти, предметом зображення в яких виступає комунікація із внутрішньотекстовим адресатом. Внутрішньотекстовий адресат поетичних текстів Лесі Українки може бути диференційований: 1) за ознакою його формально-предметної вираженості; 2) за ознакою його персоналізованості. Кожен з цих двох виділених типів адресатів має в адресованій ліриці Лесі Українки й свої різновиди. Перспективами подальшого дослідження поезії Лесі Українки стане дослідження специфіки художнього вияву образу автора та жанрової організації її адресованих текстів.

Література:

1. Кихней Л. Г. Стихотворные послания в русской поэзии начала XX века: дисс... канд. филол. наук: 10.01.02 / Кихней Любовь Геннадьевна; МГУ им. М. В. Ломоносова. – М., 1985. – 175 с.
2. Ковтунова И. И. Поэтический синтаксис / И. И. Ковтунова. – М.: Наука, 1986 – 208 с.
3. Романова И. В. Поэтика Иосифа Бродского: лирика с коммуникативной точки зрения: автореф. дисс. ... д-ра филол. наук: 10.01.01 / Романова Ирина Викторовна; ГОУ ВПО «Смоленский государственный университет». – Смоленск, 2007. – 44 с.
4. Українка Леся. Зібрання творів: у 12 т. / Леся Українка. – К.: Наукова думка, 1975. – Т. 1: Поезії. / [вст. ст. Є. Шаблювсько-го]. – 1975. – 448 с.

УДК: 821.161.2:82.091:82-3 «17/18»

О. О. Ніколова,

Запорізький державний університет, м. Запоріжжя

КОМІЧНІ ПСЕВДОМОРФНІ ПЕРСОНАЖІ УКРАЇНСЬКОЇ ТА РОСІЙСЬКОЇ ПРОЗИ К. XVIII – І П. XIX СТ.

Стаття присвячена розгляду питання про специфіку та різновиди комічних псевдоморфних персонажів (псевдів) в українській та російській прозі к. XVIII – І п. XIX ст. Визначено основну диференційну ознаку таких персонажів та принципи їх системної класифікації. Виділено основні варіанти комічних псевдів, мотиви із ними пов'язані в контексті досліджуваних літератур, а також здійснено їх компаративний аналіз з акцентом на подібностях типологічного характеру. Зроблено висновок щодо подібностей, факторів, які їх обумовлюють, національних особливостей творчої конкретизації певних типологічних варіантів.

Ключові слова: псевдоморфні персонажі, псевди, мотив, комічне, бінарна антитема.

COMIC PSEUDOMORPHIC CHARACTERS OF UKRAINIAN AND RUSSIAN PROSE IN THE END OF THE 18TH – FIRST HALF OF THE 19TH CENTURIES

The article deals with the problem of pseudomorphic characters's (pseuds's) typology, its specifics and determinants in the Ukrainian and Russian prose in the end of the 18th – first half of the 19th centuries. We define the main differential feature